

11. aprill 2018

ERMi 58. aastakonverents

„Näitused *versus* teadus? Dilemmad, otsingud ja lahendused“

TEESID

Muutunud muuseumid ja teadusmaastik

„Vana muuseumijuhi mõtisklused tasakaalust ja *versus*’est muuseumi tegevustes“,
Merike Lang (Eesti Vabaõhumuuseum).

„Mis meil puudu jääb, et teaduslik uurimistöö toetaks näitusi ja populariseerimist?“,
dr Lea Leppik (Tartu Ülikooli muuseum).

„Kui teadurist saab kuraator. Muuseumiteaduri rolli muutumine meil ja naabermaades“,
Jana Reidla (Tartu Ülikool).

Kuidas väärtustada teadust näituste ja näitusteaduse kaudu

„Näitus kui labor. Uurimistöö vormistamine“, **dr Linda Kaljundi** (Tallinna Ülikool),
dr Tiina-Mall Kreem (Eesti Kunstimuuseum).

„Teaduspõhiste näituste olulisus Eesti Tervishoiu Muuseumi näituse „Elada või mitte? Suhkrus on küsimus“ näitel“, **Anne-May Nagel** (Eesti Tervishoiu Muuseum).

„Andmebaasid kui digitaalsed näitused“, **dr Villu Soon** (Tartu Ülikooli loodusmuuseum ja botaanikaaed).

Näitus kui interdistsiplinaarse teadustöö väljund

„Kuidas prügi näitustele sattus (ning keegi ei märganud). Prügiarheoloogiast Tartu-keskselt“, **Arvi Haak** (Tartu Linnamuuseum).

„Näituse piiritus. Tee näitus(t)eni“, **prof Hilikka Hiiop** (Eesti Kunstiakadeemia),
dr Tiina-Mall Kreem (Eesti Kunstimuuseum).

„Teadlase huvi kohtub näituse eksponaadiga – refleksioon Kukruse emanda näitel“,
dr Mari Tõrv (Tartu Ülikool), **dr Ester Oras** (Tartu Ülikool).

„Vana muuseumijahi mõtisklused tasakaalust ja versus'est muuseumi tegevustes“

Merike Lang (Eesti Vabaõhumuuseum)

Kuna olen juhtinud Eesti Vabaõhumuuseumi viimased 25 aastat, olen otsinud pidevalt vastust küsimusele, kuidas säilitada muuseumis tasakaal erinevate tegevuste vahel. Tean aga kindlalt, et ükski muuseum ei konkureeri ei meelelahutuses, teaduses ega hariduses. Me ei saa kunagi asendada nendes valdkondades tegutsevate asutuste põhifunktsioone. Küll aga konkureerime inimeste vaba aja turul ja sellel turul on nii muuseumide põhitegevused kui ka tugitegevused. Inimeste vaba aja sisustamise nimel tegutsemine jätab pitseri kõigile muuseumidele ja selle vastu olemine on mõttetute võitlus tuuleveskitega. Mind isiklikult motiveerib üksnes vastutus pakkuda oma valdkonnas igakülgset kvaliteetset väljundit. Siin kujuneb muuseumi kuvand, arvestatavus ühiskonnas, dialoog muuseumiga jne.

Muuseumi tähtsaim väljund on põhikirjalise valdkonna eesmärkidele vastav näitus. Selle ümber ja nimel keerleb kogu muu muuseumi põhitegevus: kogumine, uurimine, konserveerimine, hariduse andmine. Ühegi nimetatud vahele ei saa panna sõna *versus*.

Tänapäeva muuseumi põhipostulaat on aktiivne muutus. Me ei saa enam vaadata ajalugu 50 aasta perspektiivis ega hoida püsinäitusi. Vabaõhumuuseumgi jõuab oma püsinäitusega 21. sajandisse, kuigi siinne väljapanek luuakse määramata ajaks – korra ehitatud ei ole lihtne muuta, kui seda ei tee loodus ise. Ilma teadusliku eeltöota ei valmi aga ükski objekt. Küsimus on selles, kas teaduses keegi juba tegeleb meile vajaliku teemaga või teeme seda ise; kas keegi sooviks viia meie teemat laiemale uurimistasandile, kui meil endal pole selleks võimalusi? Kas selleks üldse on vajadust? Valdkonna vastutuse seisukohast nagu oleks.

Sageli tekib ka probleem, kas uurimistöö saab jõuda püsinäitusel külastajani; kuivõrd valmis ollakse vastu võtma harjumuspäratuid tõdesid; millise kuvandi loome oma tööga rahvusvahelisel pinnal. Need on kõik igapäevased teemad, millega puutub kokku muuseum ja millele annab vastuseid tõsine töö teaduses, hariduses ja meelelahutuses. Milline neist on kaalukausil kaalukam, on spetsialistide tunnetuse ja vastutuse küsimus.

„Mis meil puudu jääb, et teaduslik uurimistöö toetaks näitusi ja populariseerimist?“

Lea Leppik (Tartu Ülikooli muuseum)

Ideaalis usume kõik, et teadustöö peaks näitusi toetama ja head näitused peakski rajanema uurimistööle. Ometi on vastandus üsna levinud. Miks siis? Võtan teadusajaloo juhtumi, mis võib-olla ei kajasta kõigi muuseumide probleeme, kuid on siiski iseloomulik.

- a) vastava eriala akadeemilise õppe puudumine – sel juhul toimub ka uurimine vaid juhuslikult ja muuseum peabki ise kogu vajaliku uurimistöö tegema;
- b) kui akadeemiline uurimistöö on olemas, siis enamasti selle refereerimisest ei piisa, sest muuseumi küsimusepüstitus erineb akadeemilises uurimistöös vajalikkust. Siit järeldub, et heade näituste tegemiseks ei pääse muuseumitöötajad uurimistööst;
- c) enesekindluse puudumine („oh, mis nüüd meie, ega meie ju mingit teadust tee, me siin niisama natuke uurime“. MUISi kirjeldus ei sobi tõesti teadusartikliks, aga kui üks on tehtud, saaks vahel üsna kerge vaevaga teha ka teise. Ja igasuguses uurimistöös peaks kasutama teaduslikke meetodeid. Uus teadmine, mis näituse

koostamise käigus (peaaegu alati) saadakse, peaks ideaalis jõudma ka artiklitesse, olgu need siis teaduslikud või populaarsed;

- d) akadeemiliste uurijate tõrjuv suhtumine. Akadeemilises maailmas, eriti Eestis, loevad publikatsioonid. Kirjutad mõnele teadlasele palve, siis pöördub ta sinu tausta uurimiseks esimeses järjekorras ETISe poole. Kui sealt midagi vastu ei vaata, küsib teadlane: *kes sa selline oled, et ma peaksin oma aega sinu peale kulutama?*;
- e) keelebarjäär: teadusajaloo uurijatel on äärmiselt oluline osata keeli, milles teadust on tehtud. Meie kultuuriruumis ei ole varem teadust inglise keeles tehtud, see on aga noorema põlvkonna esimene võõrkeel. Viimasel ajal jääbki suur osa varasemast teadusest keelebarjääri taha;
- f) populariseerimise vajadus ei jäta aega uurimistööks. Teadus on rahvusvaheline ja atraktiivseid ideid leiab netiavarustest kuhjaga. Polegi vaja neid oma lugusid uurida. Ainus häda ongi globaalne ühetaolisus, aga kuni see müüb, pole probleemi.

„Kui teadurist saab kuraator. Muuseumiteaduri rolli muutumine meil ja naabermaades“

Jana Reidla (Tartu Ülikool)

Teadurid uurivad ja kureerivad muuseumis paljusid teemasid, mille väljundiks ei ole üksnes näitus. Samas on näitus üks teadustöö osa, mis avalikkusele rohkem silma paistab.

Ettekanne keskendub viimase kümnendi muutustele teadurite töös Eesti, Soome, Läti ja Leedu suuremate ajaloo- ja rahvusmuuseumide näitel. Üldine suundumus on eeldada muuseumidelt publiku kaasamist ja atraktiivsest ideest lähtuva interaktiivse ekspositsiooni pakkumist. Muuseumid tunnetavad ka ise vajadust olla sotsiaalselt aktiivsemad ja vähem elitaarsed. Nii on laiendatud tegevuste ampluaad ja ollakse avatud külastajate erinevatele ootustele. Soov vaba aja veetmise valdkonnas silma paista paneb muuseumid ühte ritta meelelahutusasutustega. Meelelahutus on kerge ja mänguline, nii otsivad ka muuseumid oma sisu näitamiseks viise, mis ei oleks tüütavalt keerulised.

Kuidas võib see mõjuda ambitsioonile olla tõsiselt võetav uurimis- ja hariduskeskus? Mida see kõik muuseumiteadurite jaoks tähendab? Kas ja kuidas on teadurite tööpõld uutes oludes muutunud? Milliste tegevuste osa on kasvanud, mis vähenenud, kus on kitsaskohad ja mis neid inimesi muuseumis töötama motiveerib? Ettekande koostamiseks olen küsinud seda teaduritelt endilt.

Empiiriline materjal on kogutud Eesti, Soome, Läti ja Leedu suuremate ajaloo- ja rahvusmuuseumide teadustöötajatega 2017–2018 läbi viidud poolstruktureeritud intervjuude käigus. Välja saab tuua nende muuseumide teadurite tööalaste arengute sarnasused ja erinevused. Uuritavaid riike ühendab lisaks naabrusele asjaolu, et neil on just täitunud või aasta jooksul täitumas 100 aastat oma riigi loomisest. Muuseumid kui mäluasutused osalevad sellise aastapäeva tähistamises oma näituste uuendamise ja tunnetades avaliku huvi kasvamist nende kui ekspertide vastu.

„Näitus kui labor. Uurimistöö vormistamine“

Linda Kaljundi (Tallinna Ülikool), Tiina-Mall Kreem (Eesti Kunstimuuseum)

Ettekande keskmeks on Eesti Kunstimuuseumi, Tallinna Ülikooli ning Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse koostöös läbi viidud Eesti dekadentsi ja ajaloopildi uurimisprojektid ning nendega kaasnenud näitused kui omamoodi teaduslaborid. Laborid, mille töö tulemused on vormistatud nii akadeemiliste kui populaarteaduslike väljaannete ja n-ö toodetena: teadus- ja aimeartiklite, monograafiate, loengukursuste, õppefilmide, seminaride, kohtumisõhtutena jms.

Käsitlemist leiab muuseumi ja akadeemia koostöö, mõlema osapoole tugevamate külgede liitmine ühiste eesmärkide nimel, aga ka probleemid ja nendega toimetulemise võimalused. Nii nagu eelnevas, jõutakse ka selles ettekandes järeldusele, et teaduslikuks või mitteteaduslikuks muudab ühe või teise näituse see, milliseid küsimusi sellel ja sellega esitatakse; kuidas vastuseid otsitakse ja vormistatakse; keda ja kuidas näituse tööprotsessi kaastakse ning, mis kõige olulisem, kuidas ja kui teadlikult see teaduslike seisukohtade ja debattidega suhestub.

„Teaduspõhiste näituste olulisus Eesti Tervishoiu Muuseumi näituse „Elada või mitte? Suhkrus on küsimus“ näitel“

Anne-May Nagel (Eesti Tervishoiu Muuseum)

Ettekande keskmeks on teaduspõhiste näituste vajadus ning põhjendatus ehk miks on sügavalt teaduspõhised näitused nüüdisaja infoühiskonnas vajalikud? Tutvustame näituse „Elada või mitte? Suhkrus on küsimus“ loomislugu. Teema keerulisus ning soov anda külastajatele võimalikult ajakohast ning hästi kontrollitud informatsiooni tingis mitmete tunnustatud ekspertide kaasamise vajaduse.

Meie muuseumi spetsiifika on inimese tervis ja teadlikkus selle hoidmisel. Tänapäeval on terviseinfo otsimiseks laialdaselt võimalusi ning peaaesjalikult tehakse seda uuringute andmetel veebikeskkondades. Sellele on viidanud ka president Kersti Kaljulaid: eelmisel aastal toimunud tervise innovatsioonikonverentsil väljendas ta oma muret „uhhuukultuuri“ ilmingute pärast, mis väljendub näiteks terviseinfo guugeldamises ning ebasaldusväärsete allikate esinemissageduses. Presidendi sõnul peame me päris tõsiselt mõtlema, kuidas sellise info pealetungile ühiskonnana vastu saada. Oma roll on selles ka kõigil muuseumidel.

Ettekandes teen juttu ka oma uuringust, mida viin läbi Tallinna Ülikooli juures. Teadustöös uurin suhkru narratiive 2015.–2017. aastatel Postimehe ja Delfi veebi näitel. Esihgsetest tulemustest selgub, et suhkru kohta massimeedias kajastatud narratiivid on äärmiselt vastuolulised ning peaaesjalikult negatiivsed. Ometigi on suhkru(te) maailm palju keerulisem ja kirjum, kui massimeedias kajastatavatest lugudest nähtub. Selles valguses on eriti oluline, et oleme kasutanud oma näitust ning selle juurde kuuluvat loengusarja „Suhkruakadeemia“ teaduspõhise info levitamiseks.

„Andmebaasid kui digitaalsed näitused“

Villu Soon (Tartu Ülikooli loodusmuuseum ja botaanikaaed)

Mäluasutuste näituse- ja teadustegevus on juba oma olemuselt võrdlemisi erineva suunitlusega, mis puudutab sihtrühma, meetodeid, aga ennekõike eesmärki. Samas on neil ka suur ühisosa – museaalid ehk eksemplarid. Hoolimata sellest, kas need on eksponeeritud või paiknevad hoidlas, on need ikka osa kollektsioonist.

Kuid eksponeeritus ei aita eksponaadi uurimisele kuidagi kaasa, vaid pigem takistab eseme kättesaadavust ja tõstab riski, et see saab kahjustatud. Teaduskogu vastu on aga laiemal publikul huvi küll, kuid probleem seisneb selle kättesaadavuses, sest tavakülastajad pahatihti muuseumide fondidesse ei pääse.

Kõikide kogude üle peetakse arvet. Varem tehti seda kogude kataloogide kujul, tänapäeval aga toimub arvepidamine järjest enam andmebaasides. Lisaks kogu haldamisele on andmebaasil mitmeid lisavõimalusi, näiteks on võimalik sooritada otsinguid. Pildiga varustatud andmebaasikirjete otsingu abil saab hea ülevaate mitte ainult andmebaasis talletatud kirjetest, vaid kui otsing on kavalalt koostatud, siis ka huvitava valimi eksemplaridest ja omakorda seega korraliku pildinäituse.

Andmebaasist päringu abil koostatud temaatilisel pildinäitusel on mitmeid plusse ja need on mõnes mõttes paremadki kui eksemplaride endi näitused. Näiteks püsivad eksemplarid turvaliselt fondis ja huviline saab vaadata just sellist näitust eksemplaridest, nagu ise tahab. Samas on ka puudusi – ennekõike jääb väheseks sisust, mis näituse tarbeks koostatakse; ei ole näitust tervikuks koondavaid tekste jms.

Siiski tasub andmebaasi rakendatavust diginäitusena tähele panna ja vajadusel kasutada. Seda võiks silmas pidada nii eksemplaride andmebaasi viimisel ja digiteerimisel kui ka andmebaaside otsingumooduli ülesehitusel.

„Kuidas prügi näitustele sattus (ning keegi ei märganud). Prügiarheoloogiast Tartu-keskselt“

Arvi Haak (Tartu Linnamuuseum)

Asjaolu, et arheoloogide tähelepanu keskendub prügile, ei tohiks kedagi üllatada: võib väita, et enamik leiumatelist, mis arheoloogilistel kaevamistel päevavalgele tuleb, on omal ajal kasutuks muutunud aines ehk teisisõnu prügi. Tartu eripära on vanalinna alal leitud jäätmekastide materjal, mis kuni kaevamiseni õhuhapnikuga peaaegu kokku ei puutunud, mistõttu on enamik orgaanilist materjali väga hästi säilinud. Seetõttu tugineb keskaegse Tartu kohta tehtav arheoloogiline uurimistöö olulises osas just jäätmekastide materjalile.

Vaatlen ettekandes lisaks teemadele, mida arheoloogid on selle materjali põhjal käsitlenud, ka kahe väljapaneku ettevalmistamist. Eesti Rahva Muuseumi püsinäitusel „Kohtumised“ seostub prügiteemaga jäätmekasti vitriin. Aastal 2016 valmis Tartu Linnamuuseumis näitus „Ajaloos prügikastist ajalukku. Jäätmed, teadus ja äri tänapäevani“. Ehkki mõlemad väljapanekud käsitlevad osaliselt kattuvaid teemasid, oli nende sõnum ja teemakäsitus siiski erinev. Teadusliku tähelepanu keskmes on jäätmekastileidude puhul sageli need materjalid, mis muidu harva säilivad, samuti ühe jäätmekasti leidude kui tervikliku leiukompleksi dateerimisvõimalused. Näitusetegija peab leidma vastuse küsimusele, mida ja kuidas seda külastajale selgitada, ilma et uurimistöö olulisemad tulemu-

sed lihtsustamisel varju ei jääks. Avan mõlema väljapaneku ettevalmistustöid eelkõige just teadustulemuste esitamise seisukohalt. Kas ja kuidas näituse tarvis tehtud ettevalmistustöö seostub teadusliku uurimisega, ehk kuidas täpsemalt üks teiseni viib?

Teadustulemuste esitamine näitusel viib igikestva küsimuseni, miks see vaatajat huvitama peaks. Prügiteemade puhul võime rääkida tervest emotsioonide spektrist alates esteetikast kuni ebaseeldivustundeni ja põnevusest tulgastuseni. Siiski on prügteema käsitlemise juures olulisel kohal vahetu kogemus, võimalus näha seoseid iseenda ja tänapäeva maailma probleemkohtadega.

„Näituse piiritus. Tee näitus(t)eni“

Hilkka Hiiop (Eesti Kunstiakadeemia), Tiina-Mall Kreem (Eesti Kunstimuuseum)

Ettekandes küsitakse, mida mõistetakse tänapäeval näituse all, ning demonstreeritakse, kuidas traditsioonilisele näitusele muuseumisaalis eelneb ja järgneb hulk eri ruumides ja platvormidel toimuvaid teaduspõhiseid nn *pop-up*-näitusi. Ettekande keskmes on kunstiteadust konserveerimisteadusega lõimivad näitused „Rode altar lähivaates“ (2013–2017) ja „Christian Ackermann – Tallinna Pheidias, ülbe ja andekas“ (2016–2020). Esile tõstetud näitused ületavad laia kaarega igasuguseid institutsionaalseid piire, näidates, kuivõrd mõttetu on rääkida „muuseumiteadusest“ kui „päris“ teaduse alamliigist.

„Teadlase huvi kohtub näituse eksponaadiga – refleksioon Kukruse emanda näitel“

Mari Tõrv (Tartu Ülikool), Ester Oras (Tartu Ülikool)

Eksponaat on alati rohkem kui pelgalt ese. Tema taustaks on leidmine ja/või kogumine, säilitamine ja eksponeerimine, ideaalis ka põhjalik uurimislugu, mis võimaldab eksponaadil rääkida külastajale oma loo. Ettekanne on kahe teadlase refleksioon värskete teadustulemuste saamis- ja esitlemisloost Eesti Rahva Muuseumi püsinäitusel „Kohtumised“. Me keskendume 12.–13. sajandist pärit Kukruse emanda loo avamisele, võttes fookusesse selle eksponaadi seose muistse toidukultuuri uuringutega. Eesmärk on näidata, kuidas teadlase huvi ja muuseumi pakutavad võimalused suudavad koostöö kaudu saada võimalikult palju teadmisi loodavast eksponaadist, kuid samas esitavad väljakutseid nende uute teadmiste edastamisel. Ühelt poolt näitlikustame, millist lisaväärtust loob teadlase kaasamine näituse loomisesse. Teisalt arutame, kas ja kuivõrd keeruline on tõlkida teadusžargooni nn inimkeelde, ning küsime, kuidas anda edasi täppisteaduste tulemusi inimesekesksel näitusel. Lisaks püüame selgitada, miks teaduslikule mõttele ei ole reeglina omane kuulutada ühte tõde, ja kuidas konkreetset narratiiviootused võivad panna teadlase keerulisse olukorda.